

TÜRKİYE'DE KADIN İSTİHDAMI: HAYATIN İÇİNDE OLMAK YA DA OLMAMAK

ŞEHRİBAN KAYA*

ÖZET

Bu makale, Türkiye'de istihdama katılan kadın oranının son derece düşük olmasının nedenlerini ele almayı hedeflemektedir. Bu bağlamda öncelikle, kadınların istihdama katılmasına engel olduğu düşünülen, ev işleri ve çocuk bakımı gibi, geleneksel rollerden kaynaklanan koşullar incelenecektir. Makalede, daha yüksek sayıda kadının istihdama katılması için programlar hazırlamakla yükümlü iktidardaki Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) temsilcilerinin kadına dair ürettikleri söylemin, kadın istihdamını artırmaya yönelik politikalara nasıl yansıdığına bakılacaktır. 2002 yılından itibaren iktidarda olan AKP liderlerinin, kadının istihdama katılması için üretilen programlarda karar mercii olduğu gerçeğinden hareketle, hâkim kadın söyleminin merkezi öneme haiz olduğu iddia edilmektedir. Bu iki asli noktaya ek olarak, küresel ve yerel ekonominin önceliklerinin de kadının istihdama katılmasına etki ettiği vurgulanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Kadın istihdamı, kadın söylemi, AKP, politikalar

ABSTRACT

This article aims to address the reasons of the lower rate of women participating in employment in Turkey. In this context, first of all, house work and child care responsibilities emerging out of traditional gender roles that are shown as main obstacles for women taking part in employment are evaluated. In the article, how the discourse of women produced by the ruling party, Justice and Progress Party (AKP), leaders who are responsible from creating programs for gaining more women in employment reflects on government policies. In this article, moving from the reality that the AKP leaders are decision makers in creating the programs for increasing women rate in employment, it is claimed that the AKP's discourse of women has a central importance. In addition to these, the global and local priorities of economy that have impacted on women employment are emphasized.

Keywords: Women employment, women discourse, the AKP, policies

* *Doç. Dr.* / Dokuz Eylül Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü

GİRİŞ

Dünyanın en büyük 20 ekonomisini oluşturan ülkelerin devlet ve hükümet başkanlarının katıldığı Group of 20 (G20) zirvesi, 15-16 Kasım 2015'de Antalya'da yapıldı. G20 tarihinde ilk kez, bu zirvenin öncesinde, 16-17 Ekim 2015 tarihlerinde bir başka zirve daha düzenlendi: Women20, G20 ülke liderlerini cinsiyet eşitliği ve kadınların ekonomik alanda güçlendirilmesi için daha çok çalışmaya çağırarak ve yol haritası belirlemek amacıyla İstanbul'da bir araya geldi. Zirve katılımcılarından Birleşmiş Milletler (BM) Kadın Örgütü Başkan Yardımcısı Lakshmi Puri açılış konuşmasında, Türkiye'de 15-29 yaş arasındaki genç kadınların %45'inin ne eğitim ne de iş hayatında yer aldığını, 6 yaşından küçük çocuğu olan kadınların ise %70'inin çalışmadığına dikkat çekti ve şöyle dedi: "Avrupa'da bu oran %29'dur. Bu [ülkenizde] çok büyük bir endişe kaynağı olmalı." (Hürriyet, 29 Ekim 2015). W20 Zirve Sonuç Bildirgesi, G20 liderlerini eğitim, istihdam ve girişimcilik arasındaki bağlantının güçlendirilmesi, iş ve özel hayat dengesinin desteklenmesi, yönetici pozisyonlarındaki kadınların sayısının artırılması, kadınların finans kaynaklarına erişiminin sağlanması, işyerlerindeki ayrımcılığının ortadan kaldırılması, kadın ağlarının ve kadınlara ait işletmelerin desteklenmesi, yeterli sosyal koruma imkânları sağlanması ve sürdürülebilirliğe katkıda bulunulması yoluyla kadınların güçlendirilmesi için çalışmaya davet etti (<http://w20.org>).

Türkiye'nin uzun yıllardır bir üyesi olmayı hedeflediği Avrupa Birliği'nde de (AB) kadın istihdamı Türkiye'nin çok ilerisindedir. TÜİK'in (2015) yayınladığı Hane Halkı İşgücü Araştırması sonuçlarına göre 2013 yılında, Türkiye'de 15 ve daha yukarı yaştaki nüfus içerisinde istihdam oranı %45,9 olup, bu oran erkeklerde %65,2 iken, kadınlarda sadece %27,1'dir. Avrupa Birliği üye ülkelerinin istihdam oranları incelendiğinde, 2013 yılında kadın istihdam oranının en yüksek olduğu ülke %72,5 ile İsveç iken, en düşük olduğu ülke %39,9 ile Yunanistan'dır. Avrupa Birliği'ne üye 28 ülkenin ortalama kadın istihdam oranı %58,8'dir. Türkiye'de kadın istihdamı AB ortalamasının 30 puan, kadın istihdamının en düşük olduğu Yunanistan'ın 13 puan, en yüksek olduğu İsveç'in ise 45,4 puan gerisindedir.

Özetle, Türkiye'de kadınlar istihdamda yeterince katılamamaktadır. Bir başka deyişle, kadın, toplumsal cinsiyet eşitliği açısından belirleyici nitelikteki ekonomi alanının dışında kalmaktadır.

Türkiye'de kadın istihdamının, uluslararası düzeyde bir istisna teşkil edecek şekilde düşük olmasına neden olan unsurları araştıran gayet nitelikli çalışmalar vardır (bkz. Buğra, 2010; Dedeoğlu, 2008; Dedeoğlu ve Elveren, 2015; Ecevit, 2008, 2010; bkz. KEİG, 2009, Makal ve Toksöz, 2015, Toksöz, 2007; T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, 2014). Bu makalede hedeflenen ise öncelikle, siyasal iktidarın kadına dair ürettiği söylemin, kadın istihdamını artırmaya yönelik hükü-

met politikalarına nasıl yansıdığına bakmaktır.

Siyasal iktidar, 2011 yılında Kadın Bakanlığı'nı lağv edip yerine bir Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı kurmuştur. "Kadın"ı "aile" içinde konumlandırarak, kadının "asli görevi"nin ne olduğunu vurgulamakta ve ona ev eksenli bir yaşam önermektedir. Erkeği kamusal alanla, kadını ise özel alanla tanımlamak ataerkil bir dünya görüşünün göstergesidir ve yirmi birinci yüzyıl dünyasının düşünce, tartışma ve yaşama biçimleri ile uyumlu değildir. Bugün AB 2020 Stratejisi hem kadınlarda hem erkeklerde istihdam oranını 2020 tarihine kadar %75'e çıkartmayı hedeflemektedir. Türkiye'nin kadın istihdamını AB'nin 2020 itibarıyla gerçekleştirmeyi planladığı bu noktaya nasıl getireceği, daha ilk bakışta önemli bir sorun olarak ortaya çıkar.

Kadın istihdamı verilerine TÜİK'in, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Eurostat ve OECD'nin rakamları ışığında, kronolojik bir sıra içinde bakacağız. Ardından, kadınların istenen seviyede istihdama katılmalarını engelleyen unsurları değerlendireceğiz. Kadının ev dışı iş hayatına katılmasının önüne set çeken ev, aile ve çocuk bakımı gibi Türkiye tarihinde süre gelen "klasik ataerkil" unsurların yanı sıra, güncel AKP iktidarının kadına dair söylemini ele alacağız. Kadının istihdama katılmasına yönelik projeler üretmesi ve uygulaması beklenen AKP liderlerinin kadına dair nasıl bir söylem ürettiği sorusu, Türkiye'de kadın istihdamının geleceğini tayin edecek önemdedir. Makalede

ayrıca gerek küresel, gerekse yerel ekonominin önceliklerinin kadının istihdama katılmasında oynadığı rol de vurgulanacaktır.

Bir Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Göstergesi Olarak Kadın İstihdamı

Cumhuriyet döneminde kadın işçi sayısına dair ilk ciddi sayısal veriler, 1927 Sanayi sayımına aittir (bkz. Makal, 2010; Toprak 2015). Bu sayım sonuçlarına göre, toplumda çalışan kadın oranı %25.58'dir. 1927 ile 1942 yılları arasında yürürlükte olan Teşvik-i Sanayi Yasası kapsamındaki kuruluşlara ilişkin kadın istatistiklerine göre, çalışan kadın oranı %25'lerde kalmıştır (Makal, 2010). Bu tarihten itibaren, kadınların işgücüne katılım oranı 1955'te %43.11, 1965'te %37.89, 1975'te %47,4 ve nihayet 1985'de %44,3 olarak tespit edilmiştir (TÜİK, 2012). Bu verileri elbette Türkiye'nin geçirdiği siyasal ve ekonomik süreçlerle - özellikle 1950 sonrası kırdan kente göç ile- birlikte ele alarak incelemek gerekir ki, konu bu makalenin boyutlarını aşmaktadır.

TÜİK'in 1990-2013 arası çalışan istatistikleri ele alındığında, kadın istihdamında keskin bir düşüş göze çarpar. İstihdam edilen kadın oranı 1990'da %34 iken, 2004 yılında %23,3'e kadar gerilemiştir. 2015 yılı itibarıyla kadın istihdamı oranı hala 1990 başındaki seviyesine ulaşamamıştır. Kısacası, Türkiye'de kadının ücretli işgücüne katılım oranı düşme eğilimindedir.

Kadın istidamı konusundaki en temel meselelerden biri, kadınların is-

tihtdam edildikleri sektörlerdir. İstihdam edilen kadınların %39,2'si tarımda, %45'i hizmet sektöründe, %14,8'i ise sanayi sektöründe çalışmaktadır (ÇSGB, 2013). Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'nün yayınladığı Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırmaları 2013 (TNSA 2013) verilerine göre ise kırsal alandaki kadınların %75'i ve kent kadınlarının %9'u tarım sektöründe çalışırken, kentsel alandaki kadınların %74'ü ve kırsal alandaki kadınların %20'si hizmet sektöründe çalışmaktadır. Aynı araştırmaya göre, çalışan kadınların %88'i özel sektörde, %12'si ise kamu sektöründedir. Çalışan kadınların %54'ü düzenli veya geçici olarak ücretli işçi, %11'i de devlet memurudur. Çalışan kadınların yaklaşık beşte biri ücretsiz aile işçisi iken, %14'ü kendi hesabına çalışmaktadır. İşveren kadınların oranı ise sadece %2'dir. Devlet memuru kadınların oranındaki belirgin düşüklük dikkat çekicidir. Bu durum kadınların daha çok özel sektörde, yarı zamanlı, geçici işlerde çalışmasının bir göstereci olarak yorumlanabilir ki, zaten adı geçen araştırmada kadınların %25'i, evlendiklerinde işten ayrıldıklarını belirtmiştir.

TEPAV'ın (2012) TÜİK'in Hane Halkı İşgücü Anketleri'nden yola çıkarak hazırladığı raporda, kadın istihdamında bölgesel farklılıklar ele alınmıştır. Buna göre kadınların en fazla çalışma hayatına katıldığı bölgeler %45,8 ile "Çankırı, Kastamonu ve Sinop" il grubudur; ikinci sırada %44 ile "Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane" il grubu gelir. Türkiye'de kıyı şeridinde kadınların istihdama

katılım oranları Belçika ve İtalya seviyesine yakınken, Doğu Anadolu ve İstanbul'daki katılım oranları Ceza-yir ve Suriye ile aynı seviyelerdedir. Kadınların istihdama katılım oranları "Şanlıurfa ve Diyarbakır" il grubunda %8'dir ki, Filistin'de, abluka altındaki Gazze'de bile kadınların istihdama katılım oranı %16 seviyesindedir (TEPAV, 2012).

İstihdam kuşkusuz eğitim seviyesi ile yakından ilişkilidir. TÜİK (2015) verilerine göre, Türkiye'de 2013 yılında 25 ve daha yukarı yaşta olan ve okuma yazma bilmeyen toplam nüfus oranı %5,7 iken, bu oran erkeklerde %1,9, kadınlarda %9,4'tür. Türkiye'de 15 yaş üstü kadınların %61'i sadece ilkökul ve altı seviyede eğitimlidir. Nitelikli işgücü diyebileceğimiz lise, teknik lise ve yüksekokul mezunu kadın oranı %22,8'dir. Eğitim durumuna göre işgücüne katılım oranı incelendiğinde, kadınların eğitim seviyesi yükseldikçe işgücüne daha fazla katıldıkları görülür. Okur-yazar olmayan kadınların işgücüne katılım oranı %17,4, lise altı eğitimli kadınların işgücüne katılım oranı %26,3, lise mezunu kadınların işgücüne katılım oranı %32,1, mesleki veya teknik lise mezunu kadınların işgücüne katılım oranı %39,3 iken, yükseköğretim mezunu kadınların işgücüne katılım oranı %72,2'ye kadar çıkmaktadır (TÜİK, 2015). Bu veriler ışığında, genel lise ve altında diplomalara sahip kadınların iş hayatından yalıtılmış olduğunu söylemek mümkündür.

TÜİK (2015) verilerine göre Türkiye'de 2013 yılında kamusal alanda üst düzey kadın yönetici oranı

%9,3 olmuştur. Kadın hâkim oranı ise %36,3'dür. Türkiye'de akademik personel içinde kadın profesör oranını (2012-2013 öğretim yılı için) % 28,1 olmuştur. Kadınların bürokraside, üst düzey karar verici konumda yer alma oranının düşüklüğünü vurgulayan raporda, üst düzey yöneticilerin %93'ünün erkek, %7'sinin kadın olduğu kaydedilir.

TSNA 2013 verilerine göre kayıt-dışı ücretsiz aile işçisi konumunda tarımsal faaliyetlerle uğraşanların %21,9'unu erkekler, %78,1'ini kadınlar oluşturuyor. Gelirin, dolayısıyla yaşam standartlarının düşüşü, kadınların ev içi üretime ayırdıkları zamanı artırıyor - ve onları ev kadını haline getiriyor. Çalışan işgücü piyasasındaki kadınların %23,7'sini üniversite, %8,4'ünü lise, %6,8'ini ise mesleki veya teknik lise mezunları oluşturmaktadır. Üniversite mezunu çalışan kadınların oranı son beş yılda 4,1 puan artmıştır. İş hayatındaki kadınların 3 milyon 963 bini hizmet, 2 milyon 632 bini tarım, 1 milyon 249 bini sanayi, 78 bini de inşaat sektöründe istihdam edilmektedir.

TÜİK verilerine göre kentli kadınların işgücüne ve istihdama katılımında son yıllarda bir artış vardır. 2004'te %24'lere kadar inen istihdamın, 2012'de %30'lara kadar çıkması elbette önemlidir. Nitekim bazı akademik çevreler, bu rakamsal artış çok olumlu bir gelişme olarak yorumlama eğilimine girmiştir. Oysa istatistiklerin daha ayrıntılı analiziyle karşımıza son derece çarpıcı bir tablo çıkmaktadır:

2010-2012 arasındaki üç yıllık dönemde kentsel kadın istihdamı 3575 bin kişiden 4193 bin kişiye çıkarak 618 bin kişi arttı. Bu artışın %98'i hizmet sektöründe gerçekleşti. Hizmet sektörüne yakından bakıldığında, bu sektörde üç alt faaliyet kolu dikkat çekmektedir: İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri 125 bin kişi, idari destek ve hizmet faaliyetleri 110 bin kişi ve toptan ve perakende ticaret 103 bin kişilik artışla hizmet sektöründeki artışın üçte ikisini (%66,6) oluşturmaktadır. Yanıt aranan soru ise, neden bu alanlarda böyle bir artış gözlemlenmiştir. Sorunun yanıtını evde bakım hizmetlerine dair yapılan düzenlemelerde bulmak mümkündür. 2022 numaralı yasa ile 2007 yılında başlatılan Evde Bakım Hizmeti programı kapsamında, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından engelli bireyleri evde bakan yakınlarına net asgari ücret miktarı kadar bir aylık bağlanmaya başlanmıştır. Program 2007 yılında yaklaşık 30 bin kişiye ulaşırken, 2012 itibarıyla 400 bin kişiye ulaşmıştır.

Bakım hizmeti sunan ve esas olarak kadınlardan oluşan bu grup, 2011 yılından itibaren TÜİK tarafından "İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri" başlığı altında değerlendirilmektedir. Bu grup, evde yaptığı bakım hizmetiyle, uygulama öncesine kadar karşılığı ödenmeyen bir emek sunar. Modern sosyal devletin yükümlülüklerinden olan bakıma muhtaç vatandaşların bakımı, "dışarıda bir takım merkezlerde bakılacağına, evde aileden biri baksın" şeklinde özetleyebileceğimiz bir an-

layışla aileye, daha doğrusu aile içindeki kadınlara bırakılmıştır. Gerçek bir istihdam artışından söz edilemez. Tersine, burada, ailenin bakımından sorumlu kişi olarak kadının geleneksel toplumsal cinsiyet rolü pekiştirilmektedir. "Sıcak aile yuvasından ayrı, tanımadığı insanlarla soğuk binalarda yabancılar tarafından bakılacağına, parayı aileden birine verelim, o baksın" şeklinde özetlenebilecek yaklaşım, sosyal devletin görevlerinden birini evde kadına bırakmakta ve kadını böylece daha çok eve hapsedmektedir. Muhafazakar hükümetler, "aileyi savunma" tezi ile kamunun bir yükümlülüğünü aileye aktarmakta, kadınların evde bu hizmetleri zaten verdiği varsayımına dayanarak, yükü büyük ölçüde kadına terk etmektedir (Williamson, 1986). Konunun tabiri caiz ise en dramatik yanı, evde bakım hizmetinin istatistiklere "istihdam" olarak yansıtılmasıdır. Oysa devletin aylık ödediği bu kişiler herhangi bir sosyal güvence kapsamında değildir. Yani, adeta devlet tarafından kayıt dışı istihdam edilmiş durumdadır (KEİG, 2014). Bu istihdamın niteliğine bakıldığında da, çalışma koşullarına ilişkin hiçbir düzenleme yapılmadığı görülür. Çalışanın gerektiğinde evden hiç dışarı çıkmadan, belirli saatlerde değil, 7/24 ve yılın 365 günü amade olmasını gerektiren bir istihdamdır bu. Özates (2015), evde bakım uygulamasından yararlanan hanelerde ağır bakım işlerinin kadınları istemedikleri bir yaşama zorladığını ve bu nedenle kadınların, kendi istemleri dışında çizilen sınırların ötesinde, başka bir hayata özlem duyduklarını saptar.

İstihdam artışının gerçekleştiği bir diğer alan, idari destek ve hizmet faaliyetleridir. TÜİK kendi hesabına çalışan gündelikçilere 2012 yılından beri "İdari ve Destek Hizmet Faaliyetleri" altında yer vermektedir. Bu faaliyet kolunda çalışanların %63,8'i de yine kayıt dışıdır, yani herhangi bir sosyal güvenlik kapsamında değildir. Kayıt dışı çalışma oranı, artışın görüldüğü üçüncü faaliyet kolu olan toptan ve perakende ticarete daha düşük olmakla birlikte, bu alanda çalışan kadınların da neredeyse üçte biri, yani %30,4'ü sosyal güvenceden yoksundur. Her üç alanda da istihdam, kalıcı ve yükselmeye açık, anlamlı bir çalışma perspektifi sunmaktan uzaktır.

Kadın İstihdamında Engeller I: Aile, Çocuk Bakımı ve Ev İşleri

Türkiye'de kadın istihdamı, sadece yukarıdaki veriler ışığında ele alındığında bile, hiç kuşkusuz bir toplumsal cinsiyet eşitsizliği göstergesi olarak vahim bir tablo çizmektedir. Gerçi dünya genelinde ve AB ülkelerinde de kadınlar, istihdama katılımda erkeklerden her zaman daha geridir. Ancak Türkiye'deki kadın istihdamı ile AB ortalaması arasındaki uçurum, yakın gelecekte kapanma umudu vermez. Türkiye kadın istihdamında AB ortalamasınının 40 puan gerisindedir. O halde, kadının istihdama bu denli az katılmasının toplumsal nedenlerini tartışmak ve bu nedenler üzerinden geliştirilecek yeni sosyal politikalarla kadın istihdamını artırmak gerekmektedir.

TSNA 2013 verileri, kadınların iş-ten ayrılma gerekçeleri açısından ay-

dünlattıcıdır. TSNA 2013'e göre kadınların işten ayrılma nedenlerinin başında evlilik gelir. 25-29 yaş grubundaki kadınlar ile eğitim düzeyi düşük kadınlar, evlendikten sonra diğerlerinden daha fazla işi bırakma eğilimindedir. Aynı araştırmada gebelik veya çocuk bakımı nedeniyle işten ayrılan kadınların oranı %14 olarak saptanmıştır. Rakamlar, kadınların toplumunda asli görevinin ev işi ve çocuk yetiştirmek olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Kadınların evlenme yaşları, kadın istihdamını engelleyen unsurlar arasında önemli bir yer işgal etmektedir. TSNA 2013 verileri, ülke genelinde 15-49 yaş grubundaki kadınların %26'sının 18 yaşın altında evlendiğini ortaya koyar ki, "18 yaş altı evlilik"leri tanımlarken "çocuk gelin" kavramını kullanmak zorundayız. Çocuk gelinler, Türkiye'nin acilen yüzleşmesi ve çözüm bulması gereken bir sorun olarak karşımıza çıkar ki, Türkiye 2011 yılında çocuk gelin sayısında Avrupa'da Gürcistan'dan sonra ikinci sıradadır (Guardian, 26 Haziran 2011).

Sekiz yıllık kesintisiz zorunlu eğitim hatırlanacağı gibi, özellikle kızların erken yaşta evlendirilmesi ile mücadele kapsamında hayata geçirilmişti. AKP'nin 2012 eğitim ve öğretim yılından itibaren getirdiği "4+4+4" şeklinde özetlenen (dörder yıllık ilk, orta ve lise) eğitim sistemi ile bu hedef ortadan kalkmıştır ve kız çocuklarını uzun süre eğitim içinde tutarak çocuk yaşta evlenmeyi önlemek artık mümkün değildir. Hayata geçirilen bu 4+4+4 eğitim sistemi ile özellikle kız öğrencilerin okula gitme oranlarında

düşüş de kaydedilmiştir. Yeni sistem, öğrencilerin 8 yıllık bir temel eğitimin ardından, 9'uncu sınıftan itibaren açık liseye geçmesini de mümkün kılmaktadır. Nitekim, 2012-2013 eğitim öğretim yılında, 136 bin 115 öğrenci örgün eğitim kurumları yerine açık liseye geçiş yapmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı'nın verilerine göre, 2012-2013 yılında açık liselere geçiş yapan öğrenci sayısı 9. sınıfta 95 bin 561, 10. sınıfta 21 bin 639, 11. sınıfta 13 bin 737 ve 12. sınıfta 5 bin 178 olmuştur. Zorunlu eğitimin olduğu 8. sınıflarda kız ve erkek öğrenciler arasındaki fark 45 bin 540 seviyesindeyken, yeni sistemle birlikte açık liseye yönelen 9. sınıflarda kız ve erkek öğrenci arasındaki fark 180 bin 360'a ulaşmıştır.

Açık liseye yönelen kız öğrenciler sayısının erkeklerin dört katı olması, özellikle odaklanmak zorunda olduğumuz bir veridir. Bu kızların erken evliliklere yöneleceğini tahmin etmek hiç de zor değildir. Nitekim Türkiye'de hali hazırda eğitimi erken bırakma istatistikleri, Avrupa ülkelerinin çok üstündedir. Avrupa Komisyonu'nun 'Avrupa'da Eğitimi Erken Terk Durumu Raporu'na göre Türkiye, okulu erken bırakmada hem kızlarda hem de erkeklerde birinci sıradadır. Rapora göre, Türkiye'de kız öğrencilerin %40'ı eğitimi erken terk etmektedir. 2013'te Türkiye'de kız öğrencilerin %39,9'u lise ve dolayısıyla yükseköğrenim aşamalarına geçmeden eğitim sürecini terk etmiştir. Kız öğrencilere göre daha avantajlı olsalar da erkek öğrenciler de %35'lik bir terk oranıyla açık ara Avrupa birincisi olarak karşımıza çıkmaktadır. AB'nin Avrupa 2020

Stratejisi kapsamında 2020 yılında erkeklerde ve kadınlarda %75 istihdama katılım oranını gerçekleştirmek için okuldan erken ayrılma oranlarının %10'un altına çekilmesi hedeflenmiştir. AB üyesi 28 ülkenin okuldan erken ayrılma ortalaması, halihazırda %10,2 ile Türkiye'nin dörtte biri düzeyindedir. Eğitimden erken ayrılmak, bireyin iş bulma konusunda da son derece zorlanacağını habercisidir. Kız çocuklarının eğitimden erken ayrılması ise onların "çocuk gelin" olma riskini artırmaktadır. Eğitimden kopan ve erken yaşta evlenen kadınların istihdama katılma olasılığı azalır. T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'nün (2015) "Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması" verilerine göre, Türkiye'de kadınların %36'sı aile içi şiddete maruz kalmaktadır, ancak bu oran 18 yaş altı evlenen kadınlarda %50'ye kadar çıkmaktadır. Çocuk yaşta evlenen kadınlar yalnız eğitim ve istihdamın dışına atılmakla kalmaz, aile içi şiddete maruz kalma riskleri de olağanüstü artar.

Türkiye'de Farklı Olmak: Mahalle Baskısı Raporu'nda, Anadolu kentlerinde kadınların sürekli gözaltında tutuldukları ve bu durumun özellikle Doğu ve Orta Anadolu kentlerinde çok daha fazla hissedildiği dile getirilmiştir. Orta ölçekli Anadolu kentlerinde görüşülen pek çok kadın istediği şekilde giyinemediğini, sokakta rahat gezemediğini, gece sokağa çıkamadığını, kadın arkadaşlarla bile olsa içkili herhangi bir yere adım atamadığını, bekârsa baba evi yerine kendi

evinde yaşayamadığını ve bir erkekle arkadaşlık etmeyi dile bile getiremediğini belirtmiştir (Toprak vd. 2009). Kadınların kentsel yaşama katılmasının önüne konan büyük engeller çoğunlukla "ayıp ve günah" kavramlarıyla tanımlanmakta ve "namus" nosyonu ile birleşerek kadının kendi bedenine, yaşamına sahip çıkmasını engellemektedir. Kadının bir erkeğin tacizinden uzak, istediği tarzda giyinmesi ve kamusal alanda erkekle eşit düzeyde yer alması giderek zorlaşmaktadır (Toprak vd. 2009).

Buğra'nın (2010) Türkiye'de kadın istihdamının bu denli düşük olmasının nedenlerini, beş farklı kentte araştırarak elde ettiği sonuçlarla da desteklenmektedir. Buğra (2010) araştırmasında, kadın istihdamını engelleyen unsurlardan biri olarak "toplumsal cinsiyet ilişkilerinin kültürel bağlamı"ni tespit eder. Kadının işgücüne katılımının önündeki engelleri araştırırken en çok karşılaştığı kavramların taciz, namus ve dedikodu olduğunu vurgulayan Buğra'ya (2010) göre bu, işverenin kadını işe almakta ki isteksizliğinin önemli bir nedenidir. Türkiye'de kadınlar ve erkekler, çocukluktan itibaren bir arada yaşama alışkanlığı geliştirmeye imkân veremeyen, toplumsal cinsiyet temelli bir ayrışmaya tabi tutulur ve bu durum, kadın-erkek "bir arada yaşayamayan toplum modeli"ni ortaya çıkartır (Buğra, 2010:12-14).

Buğra'nın tanımladığı bu toplum modelinin izlerini, AKP'nin yönetim kadrolarının söylemlerinde görmek mümkündür. Ulaştırma Bakanı Binali Yıldırım, Boğaziçi Üniversitesi'ni ter-

cih etmeyişini, "Gençler kızlı erkekli oturuyor, 'burada yoldan çıkarım' dedim," sözleriyle açıklamıştır (Haber-türk, 29 Ocak 2013). Bir başka örnekte, Denizli'de üniversite öğrencilerinin barınma sorunları, "kızlı erkekli aynı evde kalıyorlar" ve "kız-erkek karışık yurtlarda kalıyorlar," türünden (üstelik asılsız) söylentilerle kamuoyuna yansıdığına dönemin Başbakan'ı Recep Tayyip Erdoğan, "Denizli'de şahit olduk, kız öğrencilerle erkek öğrenciler aynı evde kalıyor, bu muhafazakâr yapımıza ters," demiştir (Posta, 6 Kasım 2013). Başbakan, açıklamasının kamuoyunda tartışmalara yol açmasından sonra, üniversite öğrencilerinin yurt sorununa işaret ederek şöyle eklemiştir: "Biz sorumluluk makamındaki muhafazakâr demokrat bir parti olarak herkesin çocuğu bize emanettir. Biz kızların, erkeklerin devletin yurtlarında karışık kalmasına müsaade etmedik, etmiyoruz." (Milliyet, 5 Kasım 2013). Kız ve erkeklerin aynı evlerde kaldığı "ihbar"ları aldıklarını ve "bunu bir kenara atamayacaklarını" dile getiren Erdoğan, valilikler ve güvenlik güçleri ile ihbarların değerlendirildiğini, evlerde "karışık işler" olduğunu, anne babaların da "Devlet nerede?" diye sorduğunu ifade ettikten sonra, "Devletin burada olduğunu anlatmak için bu adımlar atılmaktadır. Bir muhafazakâr demokrat iktidar olarak, bizler müdahil olmak durumundayız. Bu yaşam tarzına müdahale değildir. Kimse bunu bu şekilde yorumlamasın" demiştir (Milliyet, 5 Kasım 2013).

Bizzat iktidar sahiplerinin tavırları, söylemleri ve uygulamaları, kadın

erkek birlikte yaşayamayan bir toplumun üretiminde ve yeniden üretiminde kuşkusuz merkezidir. Tartışmalar ve "kızlı-erkekli birlikte kalma" dedikoduları, özellikle kız çocuğu olan aileleri, kızlarını üniversiteye yollama konusunda isteksizleştirebilir. Eğitimin istihdamın ön şartı olduğu düşünüldüğünde, AKP'nin yönetici kadrolarının söylemi, kadının istihdama katılmasına engel teşkil edebilecek bir söylemdir. Bilindiği gibi, eğitim düzeyi yükseldikçe kadının istihdama katılma oranı artmaktadır. Kadınların yüksek eğitime devam etmesinin önünün açılması gerekirken, bu resmi söylemle engellere yenileri eklenmektedir.

Kadın erkek birlikte yaşayamayan toplum, hem kadınların çalışma hayatına katılması bakımından caydırıcı olmakta hem de işveren, kadın işçi çalıştırmaktan olabildiğince kaçınmaktadır. Kadının çalışma hayatının dışında kalmasına çözüm aranırken de muhafazakâr çözümler bulmaya çalışılmaktadır. Örneğin, kadının evde çalışması, sadece kadınların çalıştığı atölyeler, fabrikalarda cinsiyete göre ayrı bölümler, ayrı servis ve ayrı kafeterya gibi (Buğra, 2010). Bu "çözüm"lerin söz konusu olmadığı yerde, kadınların istihdama katılma olasılığı da azalır.

Kadın istihdamını engelleyen en temel unsurlardan biri de, yeterli sosyal bakım politikalarının olmamasıdır. Kadın istihdamını artırmaya yönelik sosyal politikaların olmazsa olmaz bileşeni kreş ihtiyacını karşılamaktır (Buğra, 2010; KEİG; 2009). Bu noktada okul öncesi eğitimin de

yaygınlaştırılması gerekir. Bugün AB ülkelerine baktığımızda 4 yaş itibarıyla okul öncesi eğitimde olan çocuk oranının neredeyse %100'e vardığını görmekteyiz (Eurostat, 2015). AB üyesi ülkelerde çocukların yüksek oranlarda okul öncesi eğitimde yer alması, kadın istihdamının önünü açmaktadır. Okul öncesi eğitimde Fransa'da %100'e varan bir oran söz konusudur; AB ortalaması ise % 90'lara varmaktadır. Türkiye bu alanda da listenin en sonunda yer alır. Türkiye'de okul öncesi eğitimdeki çocuk oranı %30'lara bile ulaşmaz.

Kadının çalışma hayatına katılmasını engelleyen unsurlar arasında ev işleri önemli bir yer tutmaktadır. OECD'nin "Daha İyi Bir Yaşam Endeksi"ne kaynaklık eden İş-Yaşam Dengesi alt endeksinde Türkiye, 36 ülke içinde "Cinsiyet Eşitsizliği" ve "Çok Uzun Saat Çalışan İşçiler" sıralamasında en alt sıralarda yer bulmuştur. OECD (2014) araştırmasında, Türkiye'nin de dahil olduğu 29 ülkenin tamamında kadınlar ev işlerine erkeklerden çok daha fazla zaman ayırdığını tespit etmiştir. Ekonomik ve sosyal açıdan gelişmiş İskandinav ülkelerinde, ev işlerinin paylaşımı konusunda göreceli bir eşitlik söz konusu iken, gelir dağılımındaki eşitsizliğin arttığı ülkelerde ev işlerinin paylaşılması konusunda büyük bir eşitsizlik hâkimdir. Araştırmada, erkeklerin ev işlerine en çok vakit ayırdıkları ülke günlük ortalama 114 dakika ile Slovenya olurken, Hindistan erkekleri günlük 19 dakika ile erkeklerin ev işlerine en az vakit ayırdığı ülke olmuştur. Türkiye'de ise kadınlar ev

işlerine 261, erkeklerin ise sadece 21 dakika ayırmaktadır ki bu oranla Türkiye cinsiyet eşitsizliğinde son derece kötü bir sınav vermiştir. Kadınların ev işlerine bu kadar uzun süre ayırması, istihdama katılmalarının önündeki en büyük engele işaret eder.

OECD'nin İş-Yaşam Dengesi araştırma bulgularından biri de insanların işte geçirdikleri süredir. OECD verilerine göre Türkiye'de insanlar yılda 1855 saat çalışmaktadır. Bu oran OECD ortalaması olan 1765 saatten daha fazladır. Haftada 50 saat ya da fazla çalışan işçilerin oranı Türkiye'de %43 iken, bu kadar uzun çalışan işçi oranı OECD ülkeleri ortalamasında sadece %9'dur. OECD raporunda, çok uzun saatler çalışan işçilerin oranı sıralamasında Türkiye, 36 ülke arasında %43 ile birinci, Meksika ise %29 ile ikinci sıradadır. Gayet iyi bilindiği gibi, Endüstri Devrimi ile ortaya çıkan işçi mücadelesinin öncelikli taleplerinden biri, olağanüstü uzun iş saatlerinin kısıtlanmasıydı. Türkiye'de hala çok uzun saatler çalışan işçi oranı yüksek seyretmekte ve bu, elbette kadın istihdamını engelleyen unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ev ve bakım hizmetleri sorumluluğunun kadında olması, onun çok uzun saatler çalışma talebiyle gelen iş olanaklarını değerlendirememesine yol açar. Aynı zamanda, çok uzun saatler çalışma talebini karşılayacak erkek çalışan arzı, kadın çalışanların doğum ve sonrası çocuk bakımından doğan izinleri ile de uğraşmak istemeyen işverenler için, kadın istihdamında caydırıcı bir etki yapabilmektedir.

Özetlersek, Türkiye'de kadın istihdamının istenen seviyelere çıkmasına engel teşkil eden unsurlar açısından öncelikle kadının ev ve çocuk bakımından doğan geleneksel toplumsal cinsiyet rolü karşımıza çıkar. Bu bağlamda, kadının geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri içinde tanımlanması ve kadına dair, gelenek ağırlıklı resmi bir söylem üretilmesi, kadın istihdamına engel teşkil eden unsurlara bir yenisini daha eklemektedir. Türkiye'de son yıllarda iktidar partisi AKP'nin lider kadrosunca kadına dair dile getirilen tanımlamalar, kadın istihdamını artırma konusunda teşvik edici görünmemektedir.

Kadın İstihdamında Engeller II: İktidarın Kadın Söylemi

2002'den beri iktidarda olan AKP'nin kadına dair ürettiği söyleme geçmeden önce, AKP hükümetince yakın zamanda gerçekleştirilen bir isim değişikliği üzerinde duralım. Türkiye'de kadın hareketinin uzun yıllar verdiği mücadele sonucunda, 1990 yılında, 422 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Kadının Statüsü ve Sorunları Başkanlığı kuruldu. Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü (KSGM) 3670 sayılı kanunla ulusal bir yapı olarak Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na bağlandı. 2004 yılında, 5251 sayılı Kuruluş Kanunu ile KSGM bünyesinde kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum örgütleri ve üniversite temsilcilerinin katılımıyla Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanı'nın başkanlığında toplanan Kadının Statüsü Danışma Kurulu oluşturuldu. Kadın ve Aileden Sorum-

lu Devlet Bakanlığı, Türkiye'de kadın hareketinin temel kazanımlarından biriydi. Ancak bu bakanlık, 08.06.2011 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 633 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile lağvedildi ve yerine bir Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı kuruldu. Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan şöyle diyordu: "Biz muhafazakârsız. Aile bizim için önemlidir." Bu sözler, gelmekte olan yeni düzenlemenin habercisiydi. İsmiyle müsemma bakanlık ile kadın artık tek başına değil, ailenin içinde tanımlanacak, hatta korunmaya muhtaç kategorisine dâhil edilecekti.

Türkiye'nin ataerkil toplumsal yapısında, kadın ve erkeğe aile içinde biçilen roller zaten yerleşiklik arz etmektedir. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü'nce yapılan Aile Değerleri Araştırması (2010) katılımcılarının %64'ü "aile reisinin erkek olduğunu" ve %61'i de "ailenin geçiminden erkeğin sorumlu olduğunu" düşünmektedir. Esmer'in (2012) Türkiye Değerler Atlası'nda ise "aile reisliğinin erkeğe ait olduğu" kanısında olanların oranı %60'tır. Kadın sözcüğünün bakanlığın isminden çıkarılması siyasi bir tercihtir ve kadının öncelikli olarak aile içinde tanımlanması gereğini vurgulamaktadır. Kadının var olması gereken yer "ailesi", ev içi olarak tanımlanmıştır ve ardından annelik vurgusu da devreye girecektir.

Kadının aile içinde konumlandırılışı en yalın haliyle, Başbakan Ahmet Davutoğlu'nun 12 Ocak 2015'te açıkladığı "Aile ve Nüfus Yapısının Korunması Programı" içinde yer alan

düzenlemelerde görülebilir. Kamuoyunda 'Aile Paketi' olarak da tanınan programın içeriğinde üç bileşen vardır: Ailenin Korunması, Kadın İstihdamı ile Kadınların Çalışma Hayatının Korunması ve Nüfus Dinamizminin Korunması (bkz. <http://www.aile.gov.tr>). Bu bol "korunma"lı program kapsamında yer alan üç bileşen için gerekli 38 eylem belirlenmiştir. Başbakan Davutoğlu programdaki hedeflerden birinin, çalışmak ve kariyer yapmak ile anneliğin çatışmadığını anlatmak olduğunu belirtmektedir ki, bunun izleri planlanan düzenlemelerde görülebilir. Örneğin, erkeklerin askerden kazandıkları kademe için kadınlara da doğum nedeni ile aynı haklardan istifade etme hakkı getirilmesi, annelik izninin bitiminden sonra birinci çocuk için dört ay, üç ve üzeri çocuklar için altı ay olmak üzere yarı zamanlı ücrette azalma olmaksızın çalışma imkânı gibi düzenlemeler vardır. Başbakan Davutoğlu'nun kamuoyuna duyurduğu programda kadının birincil görevinin annelik olduğu vurgusu gözden kaçırılmamalıdır. Program her şeyden önce ailenin korunması vurgusuna sahiptir ve kadının ailedeki rolü de öncelikle annelikle tanımlanmaktadır.

Fransız feminist düşünür Elizabeth Badinter (2012), son yıllarda kadınların anne rolünün sıklıkla "doğallık" ile tarif edildiğini ve çocuğun sadece anneye gereksinim duyduğu şeklindeki anlayışın muhafazakârlar tarafından giderek daha yüksek sesle savunulduğunu belirterek, birçok kadının bu gelişmeye ayak uydurduğuna vurgu yapar. Kadının "doğası gereği"

anne oluşu ve anneliğini en iyi şekilde yapmak için çabalamak zorunda olduğu vurgusu, kadını yine sonunda ev içine döndürecektir ki, Badinter bunun, feminizmin bütün mücadelesinin sıfırlanıp başa dönülmesi olarak görmektedir. Batinder elbette anneliğe karşı değildir ancak, kadının anneliğine ve doğasına yapılan vurgunun günümüzde gittikçe artmasını alarm verici olarak nitelemektedir.

Nitekim, 2002'den beri iktidarda olan ve kendini muhafazakâr olarak tanımlayan AKP'nin de kadının anneliğine sık sık vurgu yaptığı, hazırladığı programlardan izlenebilir. Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü'nce düzenlenen 4. ve 5. Aile Şurası Kararları sonuç belgelerinde, genel olarak bireyin, özel olarak da kadınların karşısında hep "ailenin önemi" öne çıkarılmakta ve çocuklu ve evli kadınlar için çalışma koşullarının "esnek", "yarı zamanlı" ve "ev eksenli" düzenlenmesi vasıtasıyla "aile bütünlüğünün korunma"sına vurgu yapılmaktadır (Yeğenoğlu ve Coşar, 2014). Burada neoliberal ekonominin gereksinimleri ile AKP hükümetinin kadın politikasının nasıl kesiştiği de gözler önüne serilmektedir.

Kadınların aile içinde tanımlanmaları ve anneliğe yapılan vurgu, AKP'nin yönetici kadrolarınca sıklıkla dile getirilir. AKP'nin kurucu lideri Recep Tayyip Erdoğan'ın başbakanlığı döneminde ısrarla sürdürdüğü, cumhurbaşkanlığında da devam ettirdiği, "En az üç çocuk yapın," ve "İş işten geçmeden en az üç çocuk yapın çünkü nüfusumuz ne kadar artarsa, o kadar güçlü olacağız," şeklindeki

uyarıları kadına aslî görevinin, rolün annelik olduğunu hatırlatmaktadır. Başbakan olduğu dönemde katıldığı 2012 Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı Eylem Programının Uygulanmasına İlişkin 5'inci Uluslararası Parlamenterler Konferansı'nda yaptığı konuşmasında Erdoğan, "Sezaryen doğuma karşı olan bir başbakanım. İki, kürtaji bir cinayet olarak görüyorum. Buna kimsenin müsaade etmeye hakkı olmamalı. Ha anne karnında bir çocuğu öldürürsünüz, ha doğduktan sonra öldürürsünüz, hiçbir farkı yok," diyerek, uluslararası platformda kürtaj ve sezaryen konusundaki tavrını da gayet net bir şekilde ortaya koymuştur.

Bu noktada, kadınların doğurganlık oranları ve kürtaj verilerine yakından bakmakta fayda vardır. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü tarafından yayınlanan Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırmaları (TNSA 2013) verilerine göre, Türkiye'de 1978'den beri hem doğurganlık hızı hem de örüntüsü değişmektedir. 1970'lerin sonunda 4 doğumun üzerinde olan toplam doğurganlık hızı, 1980'lerin sonunda 3 doğuma düşmüş; 1990'lı yıllarda ise 2,6 doğum düzeyinde durağanlaşmıştır. 1978-2013 döneminde, toplam doğurganlık hızının belirgin bir şekilde düşerek, yaklaşık olarak yarı yarıya azaldığı görülüyor. Bu veriler İslam ülkelerinde kadın doğurganlık oranı ile okuma yazma arasındaki ilişkiye bakan Courbage ve Todd'un (2014) araştırmasında da görüleceği üzere, modernleşme ve kalkınma verileri olarak karşımıza çıkar. Kadınların okuma yazma oranlarının %50'yi aşmasıyla doğurganlık

hızı düşmektedir. AKP hükümetinin 3 çocuk ısrarına karşın TNSA-2013'te yanıt verenlerin %40'ı 2 çocuğu ideal sayı olarak ifade ederken, kadınların sadece %25'i dört ve daha fazla sayıda çocuğu ideal olarak gördüğünü söylemiştir. Ortalama ideal çocuk sayısı tüm kadınlar, evlenmiş ve halen evli kadınlar için sırasıyla 2,7, 2,8 ve 2,9'dir. Doğum teşviklerine rağmen kadınların sadece %25'inin dört veya fazla çocuk istemeleri, güvenli korunma yöntemlerine ve sağlıklı düşük yapabilecekleri merkezlere ihtiyacın sürdüğünü gösteriyor. Kürtaj verilerine bakıldığında da, aslında abartılacak düzeyde olmadıkları fark edilir. TNSA 2013, kürtaji "isteyerek yapılan düşük" olarak tanımlamıştır. TNSA-2013'ten önceki beş yıllık dönemde; 100 gebelikten 14'ü kendiliğinden düşükle, 100 gebelikten 5'i isteyerek düşükle ve 100 gebelikten 1'i de ölü doğumla sonuçlanmıştır. Genel olarak bakıldığında, araştırmaların kapsadığı 20 yıllık dönemde isteyerek düşük düzeyinde önemli bir azalma görülmektedir. 1993 araştırmasında %18 olan isteyerek düşük yapma oranı, 2013 araştırmasında %5'e kadar gerilemiş bulunmaktadır. Bu veriler kürtaj konusunda uyarı yapmak gereğinin olmadığını bize açıkça anlatmaktadır. Kürtaja karşı olmak ve bunu tartışmaya açmak, siyasal alanda seçmenlere bir mesaj kaygısı olarak okunabilir ancak; kadının kaç çocuk yapacağı, sezaryen ve kürtaj yaptırıp yaptıramayacağı kadın bedeninin kontrolünü hedefler. Kadının bedeninin kontrol edilme isteği ise onun geleneksel toplumsal cinsiyet rolüne hapsolması anlamına gelir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 24 Kasım 2014'te Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile Kadın ve Demokrasi Derneği'nin (KADEM) ortaklaşa düzenlediği I. Uluslararası Kadın ve Adalet zirvesinde yaptığı konuşma, kadının nasıl tanımlandığını açıkça ortaya koymaktadır. Zirvede yaptığı konuşmada Cumhurbaşkanı Erdoğan şunları söylemiştir: "Kadınların ihtiyacı olan şey nedir? Burada bazen erkek kadın eşitliği diyorlar. Kadın kadına eşitlik doğru olmalıdır. Erkek erkeğe eşitlik doğru olmalıdır. Ancak kadının özellikle adalet karşısındaki eşitliği asıl olmalıdır. Kadınların ihtiyacı olan eşitlikten ziyade eşdeğer olabilmektir. Yani adalettir. Buna ihtiyacımız var. Kadın ile erkeği eşit konuma getiremezsiniz, o fitrata terstir. Tabiatları bünyeleri fitratları farklıdır. İş hayatında hamile bir kadını erkekle aynı şartlara tabii tutamazsınız. Çocuğunu emzirmek zorunda olan bir anneyi, bir erkek ile eşit konuma getiremezsiniz. Kadınlara erkeklerin yaptığı her işi yaptıramazsınız, komünist rejimlerde olduğu gibi. Eline ver kazmayı küreği çalışsın, olmaz böyle bir şey. Onun narin yapısına ters düşer" (Hürriyet, 25 Kasım 2014). Bu konuşmada kamuoyunu en çok "fitrat" kavramı meşgul etmiş ve konuşma kadın derneklerince eleştirilmiştir. Konuşmada, eşitlik kavramı yerine adalet kavramının öne çıkartılması gerektiği vurgusu, her nedense fitrat kadar tartışılmamıştır. Toplumsal cinsiyet eşitliği talebi kadınların istihdam, eğitim, siyaset gibi hayatın bütün alanlarında eşitlik talebini içerir. Kadının ancak kadınla, erkeğin de erkekle eşit

olabileceği iddiası modern devletin yurttaşlarının her alandaki eşitlik talebini gölgelemektedir. Yine zirvedeki konuşmasında Erdoğan, "Bizim dinimiz kadına bir makam vermiş, annelik makamı. Anneye bir makam daha vermiş. Cenneti ayakları altına sermiş. Babanın değil annenin ayakları altına koymuş. Annenin ayağının altı öpülür. Ben anacığımın ayağının altını öperdim. Anam nazlanırdı, anacığım çekme ayağını derdim çünkü burada cennetin kokusu var. Bazen ağlardı. Anne başka bir şey. Ve makamların o ulaşılmazdır. Ama bunu anlayanlar olur anlamayanlar olur. Bunu feministlere anlatamazsın mesela, onlar anneliği kabul etmiyor. Ama anlayanlar yeter bize diyoruz, onlarla yola devam ederiz," demiştir.

Irigaray (2006) ataerkil evrenin kadınları anneliğe indirgemiş olan evren olduğunu söyler. Bu ataerkil evrende kadınlar Simone de Beauvoir'in yerinde tespitiyle hep karınlarıyla meşguldür. Kadınlar karınlarıyla meşgulken, toplumsal örgütlenme, politikanın, dinin ve simgesel değiş tokuşların yönetimi, kısacası ciddi tinsel ne varsa erkeklerin egemenliğinde kalacaktır (Irigaray, 2006). Herhangi bir şeyin adını koymak, güçle alakalıdır. Berktaş (2009), Yaratılış öyküsüne göre Âdem'in ilk eyleminin şeylerin adını koymak, Havva'nın ilk eyleminin ise bilginin peşinde koşmak, yani bilgi ağacının yasak meyvesinden tadararak Tanrı'nın bilgisinden pay almak olduğunu altını çizer. Cumhurbaşkanı Erdoğan zirvede yaptığı konuşma ile toplumsal cinsiyet eşitliği tanımlaması yerine

toplumsal cinsiyet adaleti tanımlaması yapmıştır. Kadın ve erkek birbirine eşit olamaz ama her iki cinsiyetin özellikleri üzerinden cinsler arasında toplumsal cinsiyet adaleti sağlanabilir. Cumhurbaşkanı ad koymayı gerçekleştirdikten sonra, toplumsal cinsiyet adaleti kavramını yerleştirme görevini KADEM'e verdiğini zirvede açık ve net deklare etmiştir. Cumhurbaşkanı'nın fitrat tartışmasını açtığı ve toplumsal cinsiyet adaleti kavramlarının kullanılmasını gerektiğini ilan ettiği yerin seçimi tesadüf değildir. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile birlikte bu zirveyi organize eden KADEM bir kadın sivil toplum derneğidir. 16 kurucu üye ile 8 Mart 2013 tarihinde kurulan KADEM'in misyonları arasında, "Kadının aile içi ve sosyal rollerinin dengelenmesi adına, kadın hakları ve fırsat eşitliği konusunda toplumda ortak bir bilinç oluşturulmasını sağlamak" "Kadın ve aileyle ilgili olarak hayatı anlamlandıran sağlık, hukuk, çevre, sanat, spor, medya, ahlaki değerler gibi her konuyu çalışma sahası içerisinde kabul etmek", "Kadınların aile içinde, ekonomik, sosyal ve kültürel hayatta üretken bireyler olmalarını desteklemek, Örgütlü sivil toplumun; kadınların vatandaşlık hakları, insan hakları ve demokratik reformlarla ilgili çalışmalarını desteklemek" yer almaktadır (www.kadem.org.tr). Kadem'in yönetim kurulu başkanı bir akademisyen Doç. Dr. E. Sare Aydın Yılmaz olup, başkan yardımcısı Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın kızı Sümeyye Erdoğan'dır. Sümeyye Erdoğan İslam'da ilk bakışta eşitlik açısından sıkça eleştirilen bazı uygulamaların

temeline inildiğinde adalet ve hakkaniyetin mevcudiyetinin fark edildiğini belirtip, "Niye erkek çocuğa daha çok, neden kız çocuğa daha az miras düşüyor denir. Ama bunu incelediğimizde erkeğe evi geçindirme sorumluluğu verilirken kadına böyle bir sorumluluk verilmediğini, doğal olarak erkeğe daha çok miras düşmesinin normal, hakkaniyetli ve adil bir durum haline geldiğini görürüz. Mesela evli kadın ve erkek ikisi de çalışabilir ama bu halde bile erkek mutlaka kazandığından eşine vermek zorunda ama kadın gelirini nasıl harcayacağına kendisi karar verir" açıklamasında bulunmuştur (Hürriyet, 30 Mart 2015). Erkeğe evi geçindirme sorumluluğu, kadına da kazandığı parayı istediği gibi harcama hakkı vermek üzerinden mirastan yarım pay verilmesi, modern devletin vatandaşlarına uygulayabileceği bir yasa değildir. Modern devletin yurttaşları kanunlar önünde ilkesel olarak eşittir.

Kamuoyunu uzun süre meşgul eden konulardan biri de, AKP liderlerinin kadınların toplum içinde nasıl davranmaları gerektiğine dair yaptıkları açıklamalardır. Örneğin AKP'nin kurucularından ve yöneticilerinden Bülent Arınç kadınları, "Kadın iffetli olacak. Mahrem- namahrem bilecek. Herkesin içerisinde kahkaha atmayacak. Bütün hareketlerinde cazibedar olmayacak," diye uyarmıştır. Burada kadının kamusal alanda nasıl davranması gerektiği anlatılmakta ve kadın iktidar sahibi bir erkek politikacı tarafından alenen uyarılmaktadır. Kadının kaç çocuk doğuracağı, kürtaj ve sezaryen yaptırmaması gerektiği ve

bireysel ve toplumsal hayatında uy-ması gereken normlar hükümet temsilcileri tarafından dile getirilmekte, hatta bu normlar devletin kanalı TRT'de sıklıkla yer verilen yorumcular tarafından da desteklenmektedir. 23 Temmuz 2013'de TRT'de Ramazan Sevinci programında, "Hamile kadının sokakta gezmesi terbiyesizliktir" diyerek kamuoyunun tepkisini çeken ilahiyatçı Prof.Dr. Ömer Tuğrul İnancer, tepkilere rağmen kamu yayını yapmakla yükümlü TRT'de program yapmaya başlamıştır. TRT için "Ömer Tuğrul İnancer ile Gönül Dünyamız" programını hazırlayan ve sunan İnancer, 20 Eylül 2013 tarihli programında, "Evlilik kurumunun sürmesi için, bugün empoze edilen, 'Ben kendi ayaklarımın üzerinde dururum', 'kadının ekonomik hürriyeti' gibi aldatmacalardan vazgeçilmesi lazımdır. İstatistikle meşgul olanlar boşanmaların kimler arasında olduğu hakkında bir anket yapiversinler" demiştir. İnancer'in çalışan kadınlara ilişkin açıklamalarında kullandığı dil, aşağılayıcı ve itham edicidir. "Çalışan kadından bahsediyorum. 'Ben kocama muhtaç değilim,' diye evvela ailesini dağıtıyor. Kocasına muhtaç değil ama elin adamının, patronunun hizmetinde olmayı haysiyetine uygun buluyor. Kocasının emrinde olmayı haysiyetine uygun bulmuyor" (Hürriyet, 21 Eylül 2013). Bu elbette kadın istihdamını artırmayı teşvik edecek bir söylem değildir.

İnancer'in görüşlerinin TRT kurumunu bağlamayacağını savunan bazı görüşler beyan edilmiştir ancak, TRT yurttaşların vergileriyle kamu yararına yayın yapan bir kuruluştur. Çalı-

şan kadınlara yönelik bu suçlayıcı ve aşağılayıcı dil, hali hazırda istihdama zaten son derece az sayıda katılan kadının açısından cesaretlendirici. Kadın istihdamını artırmaya yönelik sosyal politikalar ve programlar ile devletin kitle iletişim araçlarından yayılan çalışan kadın algısı çelişmektedir. Her 100 kadından 30'u istihdama katılmaktadır ki bu istihdamın sektörel dağılımına baktığımızda kadınların yoğunluklu olarak tarımda ücretsiz aile işçisi olarak ve hizmet sektöründe istihdam edildiğini görmekteyiz. Çalışan kadına dair AKP liderlerinin söylemi ve kamu kanalından yayılan algılar, hali hazırda istihdama son derece az katılan kadınların sayısını artırmayı teşvik etmekten çok uzaktır. Dolayısıyla, kadına dair üretilen söylem de kadınların istihdama katılmalarının önündeki engellerdendir.

Küresel ve Yerel Ekonominin Öncelikleri

Türkiye'de kadın istihdamının istenen seviyelere çıkamamasının nedenleri arasında küresel ve yerel ekonominin öncelikleri de yer almaktadır. Kadın istihdamı öncelikle kadının üretime katılımını sağlamak ile alakalıdır ki, bu, ekonomi sahasının yapısal özelliklerini tanımayı gerekli kılmaktadır. Kadın istihdamını artırmayı hedefleyen proje, program ve sosyal politikalar mutlaka yerel ve küresel ekonominin özelliklerini iyi okumak zorundadır.

İlkkaracan (2010, 2012, 2015) kadınların istihdamı üzerine yaptığı çalışmalarında 1980 sonrasında ihracata dayalı sanayileşme modelinin Türki-

veye'de tarım-dışı istihdamda görece- li de olsa bir feminizasyon eğilimini teşvik ettiğini tespit etmiştir. Bu dönemde, özellikle rekabet avantajının bulunduğu tekstil gibi emek yoğun ihracat sektörlerinde düşük ücretli kadın emeğine artan bir talep vardır (İlkkaracan, 2012). Aynı zamanda, küresel rekabet karşısında emek maliyetleri üzerindeki baskı ve reel ücretlerdeki düşüş, tek kazananlı aile modelinin hayatta kalmasını güçleştirmiş ve düşük ücretli kadın emeği arzı da ortaya çıkmıştır (İlkkaracan, 2012). Burada düşük ücretli kadın emeğine talebin artışı, bu emeğin arzının artışı ile buluşabilmiştir. Bu duruma rağmen, İlkkaracan (2012, 2015) emek yoğun sektörde kadın emeğine talep yaratan ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin, Türkiye'de geç başlayıp kısa ömürlü ve düşük performansla gerçekleştiğini; bunlara ek olarak da finansal liberizasyon ile 1990'lardan itibaren başlayan krizli ve istikrarsız büyüme eğilimlerinin "istihdam yaratmayan büyüme" olgusunu yarattığını gözlemlemiştir. Çin'in küresel piyasalarda yükselişi de Türkiye'nin ihracat avantajının kadın emeğine ihtiyaç duyan sektörlerden giderek erkek istihdamına öncelik veren sermaye-yoğun sektörlerle kaymasına neden olmuştur (İlkkaracan, 2015).

Türkiye'de 2000'li yıllarda yaşanan ekonomik krizleri toplumsal cinsiyet perspektifinden ele alan Toksöz (2009), kriz dönemlerinde formel ekonomide iş bulamayanların, enformel ekonomide kendi hesabına veya ücretli çalışmaya yöneldiğini,

işverenlerin işçileri sözleşmeli, geçici, kısmi zamanlı, enformel düzenlemeler içinde istihdam etmeyi tercih ettiğini, erkeklerin işlerini kaybetmesiyle özellikle genç kadınların aile gelirindeki azalmayı telafi etmek amacıyla işgücü piyasasına girdiğini gözlemlemiştir. Türkiye'de 2015 yılı Ocak ayı kayıt dışı istihdam verilerini açıklayan Sosyal Güvenlik Kurumu Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Daire Başkanı Mustafa Alıç, her 3 kişiden birinin kayıt dışı çalıştığını belirterek kadınların erkeklere göre bu konuda daha çok mağdur durumda olduklarını, neredeyse 2 kadın çalışandan birinin sigortasız kayıt dışı çalıştırıldığını, kadınlarda kayıt dışı istihdam oranının %48.44, erkeklerde ise %29.29 olduğunu açıklamıştır (Cumhuriyet, 28 Nisan 2015). T.C. Maliye Bakanlığı Yıllık Ekonomik Rapor 2014'te kayıt dışı istihdamın en yüksek olduğu sektörün tarım sektörü olduğu ifade edilmiştir. Bu rapora göre, Haziran 2014'te sosyal güvenlikten yoksun çalışanların oranı tarım sektöründe %83,6 iken tarım dışı sektörlerde %22,8 olarak gerçekleşmiştir. Kadınların büyük bir bölümünün tarım sektöründe çalışması nedeniyle kayıt dışı istihdam oranı erkeklere göre daha yüksektir. Maliye Bakanlığı Haziran 2014'te %50,7 düzeyinde gerçekleşen kadınların kayıt dışı istihdam oranı 2023 yılında %30'a düşürmeyi hedeflemektedir (T.C. Maliye Bakanlığı, 2014).

Kümbetoğlu, User ve Akpınar (2015) gıda, tekstil ve hizmet sektörlerinde kayıt dışı çalışan kadınlara dair beş ilde yaptıkları alan araştırmasında, kadınların eğitimsiz ve nitelsiz

oldukları için, kayıt dışı istihdama isteyerek ve iş buldukları için minnettar olarak katıldıklarını tespit etmişlerdir. Yoksulluğa ve işsizliğe direnme aracı olarak kayıtdışı çalışma koşullarını kabul eden kadınlar son derece sağlıklı koşullarda uzun saatlerde çalışmaya razıdır ve işveren kayıtdışı çalıştırdığı kadınlara karşı herhangi bir sorumluluk üstlenmemektedir (Kümbetoğlu, User ve Akpınar, 2015). Alan araştırmasında ilkokul mezunu 21 yaşında bekâr bir kayıt dışı tekstil işçisi çalışma koşullarını şu şekilde tanımlamıştır, "Ya şimdi şöyle hani şu anda çalıştığım işyeri. Hani nasıl diyim, yeraltı dünyası gibi birşey. Çünkü bayağı bi yer altındadır. Bi bodrumun bi altındadır. Mesela o bina çökse sen ordan sağ çıkamazsın. Ya da bi yangın çıktığı zaman sen ordan kurtulamazsın...Hiç penceresi olmayan bir yerdir, yani bayağı kapalı bir yer. Sadece kapısı var" (Kümbetoğlu, User ve Akpınar, 2015: 265). Bu alan araştırmasında katılımcılar, kayıt dışı çalışma saatlerini anlatırken, çoğunlukla sabah sekiz gibi başlayıp akşam dokuza kadar çalışıldığını ama sık sık işlerin yoğunluğu, yetiştirilecek mal olması gerekçe gösterilerek geceye hatta geceden sabaha kadar çalıştırıldıklarını ifade etmişlerdir (Kümbetoğlu, User ve Akpınar, 2015).

Küresel ekonominin öncelikleri kadar yerel ekonominin öncelikleri de kadın istihdamını etkilemektedir. AKP hükümetinin inşaat odaklı büyüme tercihinin (Sönmez, 2015) kadın istihdamı konusunda doğrudan etkisini tespit etmek güçtür. İnşaatın lo-komotifliğinde büyüyen ekonomi ter-

cihi, karşımıza yükselen çok katlı iş merkezleri, büyük toplu konut projeleri, duble yollar, havaalanları, devasa AVM'ler, tüneller ve köprüler olarak karşımıza çıkarken, inşaat sektörünün birçok insanı istihdama kazandırdığı gerçektir. İnşaat sektöründe çalışan sayısı, 2004 yılında 1 milyon dolayında iken, 2014'e gelindiğinde bu sayı iki milyon 177 bini bulmuştur (Sönmez, 2015). 2004-2014 yılları arasında inşaat sektöründe istihdam edilenlerin sayısı %115 artmıştır ki, 2004'te toplam istihdamda inşaat sektörünün payı %5,1 iken 2014'te %8,3'e çıkmıştır. İnşaat sektöründe istihdama kazanılan insan sayısında büyük artış olmakla birlikte inşaat sektörü yoğun olarak erkek işgücüne talebin olduğu bir sektördür. Kadınların istihdam oranlarının son derece düşük seyrettiği yıllarda, kadın emeğine değil erkek emeğine talebin yoğun olduğu bir sektörde istihdam artmıştır. Bu bağlamda ele alındığında, iktidarın ekonomi sahasındaki siyasal tercihlerini inşaat sektöründen yana kullanması, kadın istihdamını dolaylı olarak etkileyen unsurlardan olmuştur.

SONUÇ YERİNE

Türkiye'de kadın istihdamının dünya ölçeğindeki bazı karşılaştırmalar ışığında sunduğu tablo şudur: Kadın istihdamı, yakın gelecekte Türkiye'nin en temel sorunlarından biri olacaktır. Dünya Ekonomik Forumu'nun 142 ülkede ekonomik katılım ve fırsat eşitliği, eğitim, sağlık ve siyasi güçlenme konularında toplumsal cinsiyet eşitliğini de dikkate

olarak hazırladığı 2014 Küresel Toplumsal Cinsiyet Uçurumu Raporu'nda Türkiye, 125. sırada yer bulabilmiştir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın 2014 İnsani Gelişme Endeksi'nde 187 ülke arasında 69. olan Türkiye, Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi'nde 148 ülke arasında 118. olabilmıştır. Toplumsal Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi üç bileşene sahiptir: Sağlık, Eğitim ve Ekonomik Kaynaklar Üzerindeki Hâkimiyet. Türkiye'de kadınlarda kişi başına düşen gayri safi milli hasıla 8,813 ABD Doları iken, erkeklerde rakam 28,318 ABD Doları'dır; yani erkeklerin milli gelirden aldığı pay, kadınların tam 3,5 katıdır. Kadın ve erkek arasındaki bu uçurum, elbette kadın istihdamının düşüklüğü ile doğrudan bağlantılıdır.

Kadın istihdamını artırmayı hedefleyen Türkiye için yapılması gerekenler, kadını istihdama katılmaktan alıkoyan engellere çözüm getiren bilinçli sosyal politikalar üretmek ve hayata geçirmektir. Kadını öncelikli olarak annelik ile tanımlamak, kadının kadın olabilmesi için eş ve anneliği neredeyse bir ön koşul olarak sunmak, kadının ekonomi sahasında etkin yer edinmesine engeldir. Son dönemde sosyal devletin üstlenmesi gereken yaşlı ve engelli bakımını da aileye, daha doğrusu ailede bakıcı konumundaki kadına veren politikalar, kadının evin dışında istihdam edilmesindeki en büyük engellerdendir.

Kadınların istihdama katılma konusunda karşılarına çıkan engellerden biri de Buğra'nın (2010) vurguladığı gibi, cinsiyet ilişkilerinin kültürel bağlamıdır ki, bu bağlam son zaman-

larda yükselen muhafazakârlıkla birleştiğinde daha da etkin hale gelmektedir. Kadın istihdamına nelerin engel olduğunun araştırıldığı çalışmalarda en çok karşılaşılan kavramlar taciz, namus ve dedikodudur ki, bunları gerekçe gösteren işverenler kadınları istihdam etmekten kaçınmaktadır (Buğra, 2010). Bu noktada AKP liderlerinin kadına ve kadının nasıl olması gerektiğine dair tanımlamaları, kadınları istihdamdan alıkoyan cinsiyet ilişkilerinin kültürel bağlamını yeniden ve daha güçlü üretmektedir. Ancak, bu yeniden üretim sürecinde dikkat edilmesi gereken nokta, AKP'nin muhafazakâr bir parti olduğu ve kadına dair görüş ve tanımlamaların da bu muhafazakâr dünya görüşü üzerinden yapıldığı gerçeğidir. Dolayısıyla, hali hazırda var olan ataerkil toplumsal cinsiyet ilişkilerinin kültürel bağlamı daha da muhafazakâr bir görüşle harmanlanarak yeniden üretilmektedir. Bu durumun, kadın istihdamına nasıl ve ne yönde etki edeceğini tahmin etmek zor değildir. "Türkiye'nin AB'nin 2020 için hedeflediği kadınlarda ve erkeklerde %75 oranında istihdama katılım oranı bütün bu engeller karşısında nasıl yakalanacaktır?" sorusu, yanıt bekleyen en temel sorun olarak karşımızdadır. Bu sorunun yanıtı aranırken, küresel ve ekonomik öncelikleri de göz önünde bulundurmamak gerekir. Türkiye'nin önceliği, her bir kadına kendi adını koyma özgürlüğünü tanımak ve istihdama katılmak isteyen kadının önünü kamusal, kültürel ve sosyal politikalarla açmak olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Badinter, E. (2012), *The Conflict: How Modern Motherhood Undermines the Status of Women* Metropolitan Books/Henry Holt & Company.
- Berktaş, F. (2009), *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, İstanbul, Metis.
- Buğra A. (2010), *Toplumsal Cinsiyet, İşgücü Piyasaları ve Refah Rejimleri: Türkiye'de Kadın İstihdamı, TÜBİTAK (TÜBİTAK Proje No: 108K524)*, İstanbul:
- Courbage, Y., Todd, E. (2014) *A Convergence of Civilizations: The Transformation of Muslim Societies Around the World*, Columbia University Press, New York.
- Dedeoğlu, Saniye, "Eşitlik mi Ayrımcılık mı? Türkiye'de Sosyal Devlet, Cinsiyet Eşitliği Politikaları ve Kadın İstihdamı," *Çalışma ve Toplum* 2: 41-54, 2009
- Dedeoğlu, S. ve Elveren, A.Y. (2015), *2000'ler Türkiye'sinde Sosyal Politika ve Toplumsal Cinsiyet*. Ankara, İmge Kitabevi.
- Ecevit, Y. (2010), "iş ve Aile Yaşamının Uzlaştırılması Bağlamında Türkiye'de Erken Çocukluk bakımı ve Eğitimi", *İlkkaracan, İ. (der) Emek Piyasasında Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Doğru: İş ve Aile Yaşamını Uzlaştırma Politikaları*, İstanbul, KİH-YÇ ve BMT-KAUM, 87-114.
- Esmer, Y. (2012), *Türkiye Değerler Atlası*, Bahçeşehir Üniversitesi, <http://www.bahcesehir.edu.tr/icerik/1725-turkiye-degerler-atlasi-2012-yayinlandi>
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü 2013 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, T.C. Kalkınma Bakanlığı ve TÜBİTAK, Ankara, 2014
- İlkkaracan, İ. (2012) "Why are there so few women in the labor market in Turkey: A Multi-Dimensional approach", *Feminist Economics*, vol.18 (1).
- (2015) "Feminist Politik İktisat ve Kurumsal İktisat Çerçevesinde Türkiye'de Kadın İstihdam Sorununa Farklı Bir Yaklaşım", *Makal, A. Toksöz, G. (editörler) Geçmişten Günümüze Türkiye'de kadın Emeği*, Ankara, İmge Kitabevi, ss.169-183
- İrigaray, Luce, *Ben Sen Biz: Farklılık Kültürüne Doğru*, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.
- KEİG (2009) *Türkiye'de Kadın Emeği ve İstihdamı Sorun Alanları ve Politika Önerileri*
- KEİG (2014) *Esnekleşme ve Enformelleşme Kaskacında Türkiye'de Kadın Emeği ve İstihdamı: Politika Metinleri Çerçevesinde Bir Analiz*
- Kümbetoğlu, B., User, İ., Akpınar, A. (2015), "Gıda Tekstil ve Hizmet Sektörlerinde Kayıtdışı Çalışan Kadın İşçiler", *Makal, A. Toksöz, G. (editörler), Geçmişten Günümüze Türkiye'de kadın Emeği*, Ankara, İmge Kitabevi, ss. 255-298.
- Makal, A. (2010), "Türkiye'de Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Emeği", *Çalışma ve Toplum Dergisi, Cilt 2, ss. 13-39.*
- Makal, A. Toksöz, G. (2015), *Geçmişten Günümüze Türkiye'de kadın Emeği*, Ankara, İmge Kitabevi.
- Özates, Ö. S. (2015). *Malumun İlanı: Kadın Emeğinin Saklı Yüzü: Ev İçi Bakım Emeği*. İstanbul, Nota Bene Yayınevi.
- Sönmez, M. (2015), *Ak Faşizmin İnşaat İşkelesi*, İstanbul, Beta Bone Yayınları
- T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, *Türkiye'de Aile Değerleri Araştırması*, Ankara, 2010.
- T.C.Maliye Bakanlığı, 2014 Raporu
- TEPAV, 2012, "Türkiye'de Kadınların İşgücüne katılımı: İstanbul ve Ankara'da Katılım, Bingöl ve Tunceli ile Aynı" *Değerlendirme Notu Aralık 2012 N201284*
- Toprak B., Bozan İ.; Morgül T.; Şener N. (2009), *Türkiye'de Farklı Olmak: Din ve Muhafazakarlık Ekseninde Ötekileştirilenler*, Metis, İstanbul.
- TÜİK (2012) *İstatistiklerle Kadın: Women In Statistics 2012*, yayın no: 3904, Ankara.
- TÜİK (2015) *İstatistiklerle Kadın 2014*, Haber Bülteni, Sayı: 18619 05 Mart 2015

İNTERNET KAYNAKLARI

- Eurostat Statistics, *Employment Statistics*, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Employment_statistics
- http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Europe_2020_indicators_-_education
- KEİG <http://cms2.ka-der.org.tr/file/keig%20politika%20raporu%202014%20web.pdf>
- OECD <http://www.oecd.org/gender/data/balancingpaidworkunpaidworkandleisure.htm>
- <http://www.oecd.org/gender/>
- OECD, 2014, <http://www.oecd.org/turkey/EMO-TUR-EN.pdf>
- TÜİK Hane Halka İşgücü İstatistikleri, <http://www.tuik.gov.tr>